

До питання про дефініції поняття «кластер»
On the definition the concept of "cluster"

В статті проаналізовано різноманіття визначень поняття кластер. Виявлені ключові дефініції дозволяють впорядкувати наукові погляди стосовно його суті, як інтегрованого, системного поняття, що досі сприймається досить фрагментарно и потребує подальшого уточнення.

The article analyzed a variety of definitions of the cluster. Identified key definition allows forming the scientific views of their essence, as an integrated concept, which is often studied sufficiently fragmented and needs further specification.

Феномен кластера, як технічно і організаційно взаємопов'язаних підприємств на певній території, відомий ще з часів ремісничого виробництва. Але, лише починаючи з останньої чверті ХХ століття, промислові кластери почали проявляти себе, як важливий фактор економічного розвитку регіонів, який в значній мірі визначає їх конкурентоспроможність, а також конкурентоспроможність національних економік в цілому.

Постановка проблеми. Термін «кластер» все частіше використовується в економічній та економіко-географічній літературі вітчизняних та зарубіжних авторів, проте його однозначна і стала дефініція все ще не вироблена. Існує потреба в більш точній концептуалізації терміну. Це і визначає актуальність дослідження та його теоретичну значимість.

Мета і завдання статті. Завданням дослідження є систематизація різноманітних визначень терміну, виділення однорідних груп цих визначень, відокремлення синонімічних, проте не ідентичних кластеру понять, а також виявлення причин неоднозначності трактування поняття кластер.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають концептуальні положення і наукові розробки вчених, починаючи з 1950-х років до нашого часу, щодо становлення, розвитку і функціонування кластерних систем, опубліковані в монографіях, періодичних виданнях і матеріалах науково практичних конференцій.

Основний виклад матеріалу. Поняття кластер (англ. cluster – скупчення, концентрація) спочатку з'явилося в математиці для позначення декількох однорідних елементів, що можуть розглядатися, як самостійна одиниця з певними, лише їй притаманними властивостями. Поступово термін почав використовуватися і в інших науках.

Власне, кластерна концепція, у її сучасній інтерпретації, тісно пов'язана з працями Майкла Портера: про індустріальні кластери (1990) і пізніше, – про кластери регіональні (1998), де детально описані тісні взаємозв'язки між партнерством в межах кластеру і конкурентоспроможністю фірм і галузей. Портер визначає кластер як «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у суміжних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань), конкуруючих, але об'єднаних спільною роботою» [3, 9].

Ідея спеціалізованої індустріальної локалізації не нова. Ще Альфред Маршалл наприкінці ХІХ ст., включив до «Принципів Економіки» (1890) розділ про «концентрацію спеціалізованих галузей в окремих місцевостях» [2].

Проте, Портер не єдиний хто звернувся до ідей Маршала. Протягом останніх півстоліття спеціалісти з економічної географії активно вивчали локальну індустріальну спеціалізацію, просторові економічні агломерації і регіональний розвиток, з точки зору економічних, соціальних та інституціональних процесів, що їх пов'язують. Серед них: Дахмен (Dahmen, 1950), Толенадо (Toleno, 1978), Сольє (Soulie, 1989), Скот (Scott, 1988, 1998), Амейн і Тріфт (Amin и Thrift, 1992), Гаррісон (Harrison, 1992), Келлі і Грант (Kelly, Grant, 1996), Маркузен (Markusen, 1998), Асхейм (Asheim, 2000) та інші.

Таким чином, поряд з кластерами можна виділити широкий ряд термінів, що використовуються для опису географічних скупчень підприємств, галузей і пов'язаних з ними процесів:

- неомаршалівські вузли;
- спеціалізовані промислові агломерації;
- науково-виробничі комплекси;
- індустріальні райони;
- нові індустріальні місця;
- територіальні виробничі (промислові) комплекси;
- регіональне інноваційне середовище;
- мережеві області;
- фільери (більш вузька інтерпретація поняття «кластер», що використовується для опису груп технологічних секторів);
- Блоки розвитку та ін.

Ці терміни, частково відрізняються за значенням, хоча часто використовуються, як рівнозначні кластеру.

Не існує і однозначного, строгого визначення самого кластера.

Наступна таблиця є спробою систематизації різноманітних визначень, за хронологічним принципом.

Табл.1.

Різноманіття визначень поняття «кластер»

Автор	Рік	Джерело	Визначення
Портер М. (Porter M.)	1990	The competitive advantage of nations	Промисловий кластер – ряд галузей, поєднаних зв'язками покупець – постачальник або постачальник – покупець, а також через спільні технології, канали закупок і розподілу, трудові об'єднання.
Шміт (Schmitz H.)	1992	On the clustering of small firms	Кластер – група підприємств, що належать до одного сектору і діють в безпосередній близькості.
Сванн і Превезер (Swann G.M, Prevezer M.)	1996	A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing and biotechnology	Кластери – це групи фірм в межах однієї галузі, розташовані в одному географічному регіоні.
Енрайт (Enright M.)	1996	Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda	Регіональні кластери – це промислові кластери, в яких фірми – учасники знаходяться в безпосередній близькості.
Розенфельд (Rosenfeld S.A.)	1997	Bringing business clusters into the mainstream of economic development	Кластер – концентрація фірм, які здатні виробляти синергетичний ефект через їх географічну близькість взаємозалежність, навіть при тому, що їх масштаб зайнятості може бути нечітким або малопомітним.
Портер М. (Porter M.)	1998	On competition	Кластер – географічно близька група пов'язаних компаній і взаємодіючих інститутів в специфічній області, об'єднаних спільними рисами та взаємодоповненнями.
Фейзер (Feser E.J.)	1998	Old and new theories of industry clusters	Економічні кластери - це не лише взаємопов'язані і підтримуючі галузі та інститути, а скоріше пов'язані і підтримуючі інститути, які більш конкурентоспроможні на основі їх

			взаємозв'язків..
Сванн і Превезер (Swann G.M, Prevezer M.)	1998	The dynamics of industrial clustering	«Кластер» означає велику групу фірм в пов'язаних галузях в окремій місцевості.
Ельснер (Elsner W.)	1998	An industrial policy agenda 2000 and beyond: Experience, Theory and Policy	Кластер – група фірм, функціонально пов'язаних, як вертикально, так і горизонтально. Функціональний підхід підкреслює якість існуючих зв'язків між фірмами та інститутами, що підтримують кластер. Такі зв'язки визначаються через ринок.
Стенер і Хартман (Steiner M., Hartmann C.)	1998	Learning with clusters: A case study from Upper Styria	Кластер – ряд взаємодоповнюючих фірм (у виробництві чи сфері послуг), громадських, приватних, дослідних інститутів та інститутів розвитку, які пов'язані через ринок праці і/або технологічні зв'язки.
Брегман і Фейзер (Bergman E.M., Feser E.J.)	1999	Industrial and regional clusters: Concepts and Comparative Applications	В загальному вигляді промислові кластери можуть бути визначені, як група комерційних підприємств і некомерційних організацій, для яких членство в групі є важливим елементом індивідуальної конкурентоспроможності кожної фірми. Кластер поєднує угоди купівлі – продажу або спільні технології, спільні покупці і канали розподілу, або трудові об'єднання.
Брегман і Фейзер (Bergman E.M., Feser E.J.)	1999	Industrial and regional clusters: Concepts and Comparative Applications	Регіональні кластери – це промислові кластери, які сконцентровані географічно, зазвичай всередині регіону, який утворює столичний район, ринок праці та інші функціональні господарські одиниці.
Еган (Egan T.)	2000	Toronto Competes: An Assessment of Toronto's Global Competitiveness	Кластер – це форма промислової організації, яка залежить від мереж високоспеціалізованих, взаємопов'язаних фірм приватного сектору и громадських установ, чия кінцева продукція проникає на ринки за межами центрального

			(metropolitan) регіону.
Ванденберг і Браун (Van den Berg L., Braun E.)	2001	Growth clusters in european cities : An Integral Approach	Популярний термін – кластер найбільш тісно пов'язаний з місцевим або регіональним охопленням мереж... Більшість розуміють кластери як локалізовані мережі спеціалізованих організацій, тісно пов'язаних через обмін товарами, послугами і/або знаннями.
OECD	2001, 2002	Issues paper. World congress on local clusters: Local Networks of Enterprises in the World Economy; Regional clusters in Europe	Регіональні кластери відносяться до географічно обмежених концентрацій взаємопов'язаних фірм і можуть використовуватися як ключове слово для більш старих концепцій, як індустріальні райони, спеціалізовані промислові агломерації і місцеві виробничі системи.
Вайсер і Бошм (Visser E.J., Boshm R.)	2002	Clusters and networks as learning devices for individual firms	Кластери визначаються як географічні концентрації фірм, втягнутих в подібну чи взаємопов'язану діяльність.
Андерсон (Andersson T.)	2004	The cluster policies white book	Кластеризація в загальному вигляді визначається як процес спільного розміщення фірм та інших дійових осіб всередині концентрованої географічної області, кооперації навколо певної функціональної ніші і встановленні тісних взаємозв'язків і робочих альянсів для посилення їх колективної конкурентоспроможності.

Складено за [3 –11, 13–16, 18–20].

Згідно, визначень наведених в таблицях, можна виділити два центральні елементи в кластерах. По-перше, підприємства та установи повинні бути поєднані вертикальними та горизонтальними зв'язками. По-друге, кластери – географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній.

Також, можна виділити дві основні категорії кластерів, сформовані на просторовій і функціональній осях. Функціонально пов'язані і чітко обмежені географічно системи, які співпадають з першим визначенням Портера відносять

до промислових кластерів. Просторові ж групи подібних і взаємопов'язаних фірм і галузей відносяться до кластерів регіональних.

Узагальнюючи наявний теоретичний матеріал з досліджуваної проблематики можна виділити 3 досить широкі визначення кластеру:

1. Поняття «кластер» розглядається як регіонально обмежена форма економічної активності всередині споріднених секторів, зазвичай прив'язаних до тих чи інших наукових установ і тісно взаємодіючих між собою для посилення колективної конкурентоспроможності [3, 4, 10, 11, 15, 17].

2. Поняття «кластер» визначається, як вертикальні виробничі ланцюжки, мережі сформовані навколо головних фірм і пов'язані взаємовідносинами покупець-постачальник, постачальник-покупець, спільні канали закупок або збуту і розповсюдження [9].

3. Поняття «кластер» трактується, як галузь промисловості на високому рівні агрегації (наприклад «металургійний комплекс», сукупність секторів на ще вищому ступені агрегації (наприклад «агропромисловий комплекс», об'єднання регіонів зі схожим соціально-економічним положенням) [1].

Виявлені в даному дослідженні ключові дефініції поняття «кластер» дозволяють систематизувати наукові погляди стосовно його суті. Проте, в окремих випадках важко зробити однозначний висновок про приналежність думки автора до одного з виділених варіантів, оскільки дослідники приводять декілька визначень кластеру акцентуючи при цьому увагу на його окремих характеристиках.

Наприклад, М.Портер характеризує кластер, з одного боку, як географічно близьку групу взаємопов'язаних компаній і взаємодіючих інститутів в специфічній області, що відповідає першому з виділених підходів. З іншого боку автор трактує кластер, як ряд галузей через зв'язки покупець-постачальник, через спільні технології, спільні канали закупок і розподілення, спільні трудові відносини, що ближче до другого виділеного варіанту.

Висновок. Таким чином, різноманіття дефініцій категорії «кластер» в науковій літературі свідчить про інтенсивність розвитку термінологічного апарату теорії кластерного механізму; про недостатню наукову розробку виділеного поняття в силу його відносної новизни; про те що кластер виступає як інтегроване, системне поняття, що часто вивчається досить фрагментарно.

Література

1. Кутин В.М. Территориальная экономическая кластеризация (классификация) регионов России: социально-географический аспект / Кутин В.М. // Безопасность Евразии. – 2003. №1. – С.525.

2. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. /А.Маршалл: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993 – (Экономическая мысль Запада). Т. 1. – 1993. – 414, [1] с

3. Портер М. Конкуренция / Майкл Портер; [пер. с англ. О. Л. Пелявського]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005 – 608с.

4. Bergman E. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications / Bergman E., Feser E. – Regional Research Institute West Virginia University, 1999. – 342 p.
5. Elsner W. An industrial policy agenda 2000 and beyond: Experience, Theory and Policy / Elsner W. // Bremen Contributions to Institutional and Social-Economics – 1998. – Vol. 34.
6. Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda / Enright M. – Berlin: Walter de Gruyter, 1996. - P. 190-213. – (Business Networks: Prospects for Regional Development)
7. Feser E. Old and New Theories of Industry Clusters, Clusters and Regional Specialisation: On Geography, Technology and Networks / Feser E. – London: Pion, 1998. - P. 18-40.
8. Local Networks of Enterprises in the World Economy: OECD Issue Paper [“World Congress on Local Clusters”], (Paris, 23-24 January 2001). – Paris, 2001. – 137 p.
9. Porter M. The Competitive Advantage of Nations / Michael Eugene Porter - London: The Macmillan Press Ltd, 1990. – 89 p.
10. Rosenfeld S. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development // European Planning Studies. – 1997. – Vol. 5. – P. 3–23.
11. Schmitz H. On the clustering of small firms // IDS Bulletin. – 1992. – Vol. 23. (3). – P. 64–69.
12. Soulie D. Filières de Production et Intégration Vertical // Annales des Mines. – Janvier . – 1989. – Vol. 6. – P.21–28.
13. Steiner M. Learning with Clusters: A case study from Upper Styria / Steiner M., Hartmann C // European research in regional science. – 1998. –Vol. 8. – P. 211–225.
14. Swann G.M. Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology / Swann G.M., Prevezer M. A // Research Policy. – 1996. – Vol. 25, P. 1139–1157.
15. Swann G.M. The Dynamics of Industrial Clustering: International Comparisons in Computing and Biotechnology / Swann G.M., Prevezer M., Staut D. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 360 p.
16. The Cluster Policies Whitebook / [Andersson T., Schwaag-Serger S., Sorvik J., Wise-Hansson E.]. – Malmo.: International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development (IKED), 2004. – 250 p.
17. Tolenado J. A Propos des Filières Industrielles / J. Tolenado // Revue d'Economie Industrielle. – 1978. - Vol.6, №4. – P. 149–158.
18. Van den Berg L. Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach / Van den Berg L. // Urban Studies. – 2002. – Vol.38. – P. 186–206.
19. Visser E.J. Clusters and networks as learning devices for individual firms / Visser E.J., Boshma R. – Utrecht: Utrecht University, 2002.
20. OECD Regional Clusters in Europe // Observatory of European SMEs. – 2002. - №. 3. [Electronic resource – PDF document]. – Access regime: http://ec.europa.eu/regional_policy/innovation/pdf/library/regional_clusters.pdf